

УДК 37.014.65

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203716>**Наталія ЛАВРУШИНА,**
orcid.org/0000-0001-8282-9274аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) lavrusinanatala1995@gmail.com**ЕТАПИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТОВАРИСТВ ДОПОМОГИ ДІТЯМ В УКРАЇНІ (1918–1930-ті рр.)**

На основі узагальнення матеріалів архіву, аналізу нормативно-правових документів та історико-педагогічної літератури автор визначив етапи та тенденції діяльності товариств допомоги дітям, що існували в Україні в 1918–1939 рр. Ці етапи: перший (1918–1921/22) – етап виникнення громадських товариств, спрямований на надання всебічної допомоги дітям; другий (1922–1935) – етап активної діяльності товариств щодо задоволення соціальних, освітніх і культурних потреб дітей; третій (1935–1939) – етап ліквідації та обмеження діяльності товариств допомоги дітям. Спираючись на ретро-праксиметричні та проблемно-орієнтовані методи, автор охарактеризував роботу різних товариств, рад і комісій із надання допомоги дітям, а саме: Ради з питань захисту материнства та дитинства (1919–1922), Ради захисту дітей (1919–1922), Комісії хворих і поранених (1920–1926), Комісії з посилення кордонів і допомоги Червоній армії та дітям, Центральної комісії допомоги голодним (1921), Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду (1921–1923), Комітетів селянської допомоги (1922–1932), Центральної комісії допомоги дітям (1922–1932), Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936) та Українського товариства Червоного Хреста (з 1918). Центральна комісія допомоги дітям та українське товариство «Друзі дітей» вважалися найактивнішими товариствами у наданні всебічної допомоги дітям. Окреслено досягнення в допомозі дітям і труднощі, з якими стикаються товариства у роботі з дітьми. Виявлено причини ліквідації й обмеження діяльності товариств допомоги дітям в Україні протягом досліджуваного періоду: зменшення кількості безпритульних дітей і покладання відповідальності за них на спеціальні секції державних рад; державні спроби взяти під контроль всі аспекти суспільства; зміну освітньої парадигми (від ставлення до дитини як цінності до розуміння її як члена суспільства), обмеження окремих форм навчально-соціальної роботи з дітьми та поширення колективних форм діяльності; державні репресії; державний контроль медичних, економічних і комерційних установ Українського товариства Червоного Хреста.

Ключові слова: діти, дитячі установи, етапи, напрями, тенденції, труднощі, товариства допомоги дітям.

Natalia LAVRUSHYNA,
orcid.org/0000-0001-8282-9274Postgraduate of the Department of General Pedagogy
and Pedagogy of Higher School
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) lavrusinanatala1995@gmail.com**STAGES AND TENDENCIES OF ACTIVITIES
OF CHILDREN'S AID SOCIETIES IN UKRAINE (1918 – THE 1930s)**

Based on the generalization of the archive materials, analysis of regulatory documents and historical-pedagogical literature, the author has determined the stages and tendencies of the activities of children's aid societies, which existed in Ukraine in 1918–1939. These stages are: 1st (1918–1921/22) – the stage of emergence of public societies which aimed at providing comprehensive assistance to children; 2nd (1922–1935) – the stage of vigorous activities of the societies concerning satisfying children's social, educational and cultural needs; 3rd (1935–1939) – the stage of elimination and limitation of activities of children's aid societies. Based on the retro-praximetric and problem-targeted methods, the author has characterized the work of various children's aid societies, councils and commissions, namely: Council for the Protection of Motherhood and Childhood (1919–1922), Child Protection Council (1919–1922), Commission of the Sick and Wounded (1920–1926), Commission on Border Strengthening and Assistance to the Red Army and Children, Central Commission for Relief of the Hungry (1921), Central Commission on Fighting the Consequences of Hunger (1921–1923), Committees of Peasant Relief (1922–1932), Central Commission for Assistance to Children (1922–1932), Ukrainian Society "Children's Friends" (1924–1936) and Ukrainian Red Cross Society (since 1918). Central Commission for Assistance to Children and Ukrainian Society "Children's Friends" were considered to be the most active societies in providing comprehensive assistance to children. The achievements in helping children and the difficulties which the societies faced with in their work with children have been outlined. The reasons for elimination and limitation of activities of children's aid societies in Ukraine during the studied period have been revealed. They are: reducing the

quantity of homeless children and laying responsibility for them to special sections of the state councils; state attempts to take control of all aspects of society; change in the educational paradigm (from the attitude to a child as a value to understanding of him as a member of society), limitation of individual forms of educational and social work with children and spread of collective forms of activities; state repressions; state's taking control of the medical, health care, economic and commercial institutions of Ukrainian Red Cross Society.

Key words: children, children's institutions, stages, directions, tendencies, difficulties, children's aid societies.

Постановка проблеми. Одним із найголовніших завдань держави в різні часи є охорона дитинства. З огляду на це важливого значення набуває процес подолання негативних соціальних явищ (дитячої безпритульності, сирітства), а також освіта дітей і надання їм необхідної допомоги (матеріальної, моральної). Водночас досліджувані період (1918–1930-ті) відзначився активною діяльністю держави та громадських товариств, які спрямовували свої зусилля на подолання різних проблем дитинства (таких як масова бездоглядність і безпритульність, недостатня зайнятість учнів поза школою, недостатня кількість закладів освіти, неефективна робота з хворими дітьми, наявність великої кількості нічим не зайнятих дітей, не охоплених системою соціального забезпечення, тощо), спричинених політичною нестабільністю в Україні, світовою та громадянськими війнами, деструктивним впливом економічних і соціальних експериментів радянської влади, що не тільки зруйнували господарство країни, а ще й були головними причинами демографічної катастрофи, зростання кількості бездоглядних дітей. А отже, держава і громадські товариства активно впроваджували різноманітні заходи, спрямовані на надання допомоги дітям і подолання вищезазначених проблем. Водночас слід зауважити, що громадські товариства діяли нарівні з державою у розв'язанні дитячих соціальних, освітніх і культурних потреб (навчання і виховання, організації дозвілля, соціального захисту, харчування, оздоровлення, матеріального забезпечення тощо). З огляду на це доцільним є вивчення досвіду діяльності громадських товариств із надання допомоги дітям упродовж визначеного періоду, оскільки більшість дитячих проблем було розв'язано.

Аналіз досліджень. Проблема надання допомоги дітям протягом окресленого періоду та діяльності державних і громадських ініціатив у цій сфері була предметом різних досліджень. Так, питання захисту прав дітей протягом зазначеного періоду були висвітлені в роботах О. Артющенко, М. Баран, С. Білокінь, О. Веселової, В. Виноградової-Бондаренко, І. Діптан, А. Зінченко, В. Марочко, І. Паласевич, А. Ришкової А. Харченко; дослідження державної політики у сфері охорони дитинства представлене у працях Т. Букреева, Л. Кривачук, І. Крикалової,

С. Лупаренко, В. Мухи, Л. Олянич, Г. Радченко; діяльність товариств у роки Голодомору в Україні охарактеризована у роботах Р. Молдавського, Ф. Турченко, І. Шугальнової. Проте етапи і тенденції діяльності товариств допомоги дітям протягом 1918–1939 рр. в Україні не були цілісно висвітлені в науковій літературі, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – визначення та характеристика етапів і тенденцій діяльності товариств допомоги дітям в Україні (1918–1939).

Джерельною базою дослідження стали архівні матеріали Державного архіву Одеської області та Державного архіву Харківської області.

Під час дослідження використано комплекс методів, а саме: *загальнонаукові* (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний), що стали основою для виокремлення етапів і тенденцій діяльності товариств допомоги дітям; *порівняльно-зіставний* – забезпечив можливість порівнювати й зіставляти дані щодо рівня безпритульності серед дітей у різні роки визначеного періоду та з'ясувати ефективність впроваджуваних дій; *ретро-практичний* – дав змогу проаналізувати досвід роботи товариств, спрямованих на надання допомоги дітям; *проблемно-цільовий* – надав можливість зіставити архівні матеріали, що відображали розвиток і реалізацію ідей освіти та захисту дітей, які впроваджувалися громадськими товариствами в різні роки.

Виклад основного матеріалу. Визначальну роль у виокремленні етапів і тенденцій діяльності громадських товариств допомоги дітям мали такі фактори (Лупаренко, 2015: 82): 1) політичні та соціально-економічні зміни досліджуваного періоду, що були об'єктивними чинниками впровадження реформ у культурній, освітній і соціальній сферах; 2) урядова політика та її особливості в галузі культури й освіти, соціального забезпечення дітей, відображені в законах, циркулярах, розпорядженнях міністерств, постановках; практична робота, зумовлена задоволенням освітніх, культурних і соціальних потреб дітей; 3) рівень розвитку психолого-педагогічної вітчизняної науки та вплив зарубіжної педагогічної науки на неї, що сформувало образ дитини, погляди на її розвиток; 4) взаємодія теорії та практики виховання дітей,

їхньої освіти та соціокультурного забезпечення, яке визначало ступінь упровадження досягнень науки в освітню практику.

Аналіз архівних документів, постанов і законодавчих актів, офіційних циркулярів і розпоряджень, ідей вітчизняних педагогів допоміг виділити й обґрунтувати етапи розвитку діяльності громадських товариств допомоги дітям у зазначений період: *перший етап* (1918–1921/22) – етап виникнення громадських товариств, робота яких спрямовувалася на надання різнобічної допомоги дітям; *другий етап* (1922–1935) – етап активної діяльності товариств із забезпечення соціальних, освітніх і культурних потреб дітей; *третій етап* (1936–1939) – етап ліквідації й обмеження діяльності товариств допомоги дітям.

Розглянемо це більш детально.

Перший етап (1918–1921/22). Він характеризувався хвилею дитячої безпритульності, яка на кінець 1921 р. досягла мільйона безпритульних дітей (Петришина, Юрій, 2001: 191) і була спричиненою наслідками війн та окупації; голодом, що охопив певну частину країни; втечами дітей із сімей і дитячих закладів; низьким рівнем життя родин; незабезпеченням батьками нормального існування власних дітей; безробіттям; недоліками виховної та освітньої системи, недоступністю освіти дітей тощо (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011; Зінченко, 2002). Тому, незважаючи на те, що провідну роль у соціокультурному забезпеченні дітей відігравала держава, особлива участь в організації опіки, задоволенні культурних та освітніх потреб дітей належала громадським товариствам, комісіям, комітетам і радам, котрі існували частково за державний рахунок і частково – за кошти добровільних відрахувань.

Уряд і місцеві органи намагалися робити все можливе для покращення стану дітей, але, незважаючи на це, державних сил було зовсім недостатньо. Порятунок дитячого населення України міг зрушитися з місця тільки завдяки спільним зусиллям населення країни. Маючи це за мету, створювалися багато різних комітетів, фондів, комісій і громадських товариств, які мали змогу залучати широкі верстви населення до розв'язання проблем дитинства.

Протягом визначеного етапу урядом була прийнята низка постанов, що сприяли розв'язанню проблем захисту дитинства, такі як: декрет РНК УРСР від 14 червня 1919 р. «Про заснування рад захисту материнства і дитинства», який затвердив механізм створення й організації праці рад; циркуляр «Про розширення мережі закладів охорони материнства й дитинства серед працівниць заліз-

ниці і надання їм соціальної допомоги в охороні материнства й дитинства» (1920), що розкрив конкретні заходи щодо надання допомоги дітям; постанова РНК УСРР «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю» (червень 1921 р.) визначила необхідність боротьби з безпритульністю дітей і розкривала заходи її здійснення.

Так, на надання допомоги дітям була спрямована діяльність таких організацій, як (Звіт, 1924; Звіти, 1924; Протоколи, 1925; Протоколи, 1926; Стінограми, 1924–1925):

- Українське товариство Червоного Хреста (УХЧ), котре діяло з 1918 р. Протягом визначеного етапу товариство залишалось медико-гуманітарним (Грибан, 2015: 13–14). Члени товариства збирали кошти, брали участь в облаштуванні дитячих установ, організували ремонтні роботи (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011), надавали допомогу дітям-сиротам, біженцям, інвалідам, опікувалися санітарною освітою, створенням шпиталів, пунктами харчування серед населення;

- Рада захисту материнства і дитинства (1919–1922) (Про заснування рад, 1919), що займалася влаштуванням до дитячих закладів безпритульних дітей, залученням профспілкових і громадських організацій, колективів різних установ і підприємств до розв'язання проблем дітей і матерів;

- Рада захисту дітей (1919–1922), яка контролювала і координувала виховання безпритульних дітей, займалася їх влаштуванням до дитячих закладів;

- Всеукраїнський центральний комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям та інвалідам війни (1920–1926), що збирав кошти для інвалідів, а також для їхніх сімей, контролював їхній побут, закупляв сировину;

- комісія зі зміцнення кордонів і допомоги Червоній Армії та дітям, що надавала допомогу дітям шляхом залучення приватних осіб і підприємств до цієї діяльності, влаштовувала місяці допомоги дітям, організувала кампанії з укладення договорів щодо прийняття населенням дітей на патронат тощо;

- Центральна комісія допомоги голодним (1921), метою якої було надання допомоги (харчами, медикаментами, одягом) усім голодним, у т. ч. дітям;

- Центральна комісія при ВУЦВК по боротьбі з наслідками голоду (1921–1923), яка замінила Центральну комісію допомоги голодним, маючи окрему дитячу комісію, що допомагала голодним дітям;

- Комітети селянської взаємодопомоги (з 1922) створювалися на принципах добровільного членства, але їхніми головами в обов'язковому порядку

мали бути висуванці комітетів незаможних селян, а склад їхніх сільських і повітових комітетів повинен був затверджуватися в повітових виконкомах. Грошові кошти комітетів складалися з пайових внесків і пожертвувань селян;

– Центральна комісія допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК (1922–1932) – міжвідомчий орган, діяльність якого узгоджена державними органами та громадськістю у справі порятунку дітей, започаткований на основі Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду.

Аналізуючи цей етап, можна говорити про нестабільність існування товариств, їх неспроможність охопити опікою значну кількість дітей, що призвело до нетривалого існування товариств і незначних результатів їхньої роботи. ЦКДД тільки розпочинає свою діяльність, найактивніша робота якої припадає на другий етап нашого дослідження.

Другий етап (1922–1935). Охорона дитинства протягом досліджуваного періоду була важливим завданням країни. У важкому становищі перебувало дитяче населення в Україні. Дитячі установи, які тоді існували, не могли надати допомогу всім, хто потребував її; діти, котрі під час війни та голоду втратили батьків, опинилися викинутими на вулицю і приреченими на злочини, проституцію і злидні; матеріальне становище дитячих установ теж було скрутним.

Протягом визначеного етапу надання допомоги дітям здійснювалося відповідно до таких державних документів, як: циркуляр № 126 від 24 січня 1924 р. «Про порядок забезпечення сиріт-пенсіонерів соцстраху, які утримуються в дитячих будинках», що затвердив порядок нарахування і витрат пенсій для дітей; циркуляр № 3635 від 14 березня 1924 р. «Про реевакуацію дітей», який регламентував порядок її проведення; постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР» (листопад 1927 р.), що розкривала низку заходів, які застосовувалися різними органами і товариствами з ліквідації дитячої безпритульності; постанова РНК УСРР № 14585/7 від 10 березня 1932 р. «Про заходи до ліквідації вуличної безпритульності» та постанова Комуністичної партії України «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» від 6 травня 1933 р. визначили зобов'язання різних органів влади та громадських товариств (НКО, Всеукраїнської спілки споживчих кооперативних організацій (Вукоспілки), товариства «Друзі дітей» тощо) щодо роботи з безпритульними дітьми.

Протягом визначеного етапу в Україні діяли: Комітет селянської взаємодопомоги (з 1925 – Това-

риство селянської взаємодопомоги), Центральна комісія допомоги дітям, Всеукраїнське товариство «Друзі дітей», Українське товариство Червоного Хреста.

Комітети селянської взаємодопомоги – громадські організації селян в УСРР, що діяли впродовж 1922–1932 рр. Вони почали створюватися під час голоду 1922 р. з ініціативи ЦК КП(б)У. Згідно з постановою політбюро ЦК КП(б)У від 1 липня 1921 р. «Про посилення органів соцзабезу та селянські комітети взаємодопомоги» передбачалося створення комітетів взаємодопомоги «за класовою ознакою та при наданні переваги червоноармійцям і селянській бідності». Такі комітети відповідно до декрету РНК УСРР від 23 грудня 1921 р. «Про комітети взаємодопомоги на селі» повинні були: налагоджувати допомогу населенню при неврожаях, пожежах; сприяти роботі установ соціального забезпечення; опікуватися хворими й інвалідами, пораненими червоноармійцями та їхніми сім'ями. Комітети також залучалися до боротьби з безпритульністю, проституцією і пияцтвом (Мовчан, 2007).

Центральна комісія допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК (Всеукраїнський центральний виконавчий комітет) – міжвідомчий орган щодо узгодження діяльності органів держави та громадськості у роботі з порятунку дітей, запроваджений Центральною комісією по боротьбі з наслідками голоду. Працювала ЦКДД упродовж 1922–1932 рр. і метою її заснування було: організація сил радянської спільноти щодо боротьби з дитячою безпритульністю, робота над покращенням побуту дитячих установ, громадське харчування і реевакуація на батьківщину дітей, котрі цього потребують (Про заходи, 1927).

ЦКДД разом із її місцевими органами спрямовували основні зусилля на (Циркуляри, 1924–1925): утримання відкритих і закритих дитячих будинків, нічліжок, ясел, майстерень, консультацій, їдалень, сільськогосподарських колоній, молочно-роздаткових пунктів; проведення оздоровчої, сільськогосподарської та інших кампаній; дотації відділам освіти, охорони здоров'я й округам тощо; реевакуацію дітей; індивідуальну допомогу; харчування дітей; патрунування дітей; працевлаштування підлітків. Задля надання допомоги дітям проводилася агітаційна кампанія шляхом доповідей на мітингах, загальних зборах, з'їздах, партійних і професійних конференціях, безпартійних конференціях робітників і селян, випускалися агітаційні листівки, брошури «Діти після голоду», стінні газети інформаційного та звітного характеру, марки, жетони, календарі,

що розсилалися на місця для проведення «Місяця допомоги дітям» або «Тижня допомоги дітям».

Всеукраїнське товариство «Друзі дітей» діяло протягом 1924–1936 рр. Його основною метою була «всебічна допомога дітям і насамперед боротьба з дитячою безпритульністю в усіх її видах» (Звіт, 1924: 46). Осередки товариства «Друзі дітей» були створені при підприємствах, військових установах, закладах освіти, радгоспах, клубах, житлових кооперативах, які надавали підтримку і кошти для реалізації завдань товариства й об'єднували всю роботу громадських організацій у сфері допомоги дітям (Звіт, 1924).

Діяльність товариства «Друзі дітей» передбачала такі напрями (Звіт, 1924; Матеріали, 1932–1935; Постанова, 1935; Циркуляри, 1924–1925): поширення мережі осередків товариства; проведення «дошкільного походу», шкільної та культурної роботи серед дітей; залучення громадськості до роботи з надання допомоги дітям; організацію дитячої оздоровчої кампанії та санаторно-курортного лікування дітей; організацію навчально-виробничих підприємств; організацію громадського харчування: улаштування їдалень, посилення харчування дітей у дитячих закладах, видачу молочного пайка при консультаціях, організацію і контроль видачі пайків кооперативами; контроль за цінами на дитячі речі; участь у сільськогосподарській та інших політичних кампаніях; політехнізацію, кінофікацію і радіофікацію шкіл; допомогу в організації піонерської роботи; організацію клубів юних піонерів і клубів жовтенят; організацію соціалістичних змагань та ударництва щодо втягнення учнів до піонерської організації; організацію й надання допомоги в роботі педагогічним консультаціям, дитячим бібліотекам, театрам; надання соціальної допомоги; боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, яка включала: відправлення безпритульних дітей до батьків і родичів, забезпечення їхнього проїзду і харчування; обстеження бригадами товариства «Друзі дітей» стану дитячих будинків; організацію реєвакації дітей; улаштування й утримання нічліжок, бараків для підібраних дітей та інших дитячих закладів; безкоштовне пошиття в майстернях товариства дитячого одягу, ремонт і виготовлення обладнання для дитячих установ; організацію збору речей для безпритульних дітей; підготовку та спрямування персоналу на роботу до дитячих закладів; пропаганду на великих підприємствах ідеї поширення мережі дитячих установ; закупівлю й організацію бібліотек із питань безпритульності й охорони дитинства; опікунську роботу, патронат.

Незважаючи на це, саме товариство «Друзі дітей» розгорнуло найактивнішу серед усіх організацій діяльність із соціокультурного забезпечення дітей, що сприяло розв'язанню проблем опіки, освіти й культурного розвитку дітей.

Агітаційно-пропагандистська та суспільно-організуюча діяльність товариства «Друзі дітей» вирізнялася двома періодами: протягом першого (1924–1929) агітація і пропаганда сприяла масовому створенню осередків, поширенню самої ідеї соціальної допомоги дітям, організації боротьби з дитячою безпритульністю, уникаючи ідеологізації роботи, а протягом другого, котрий розпочався наприкінці 1929 р., змінилася мета, завдання, форми і принципи пропаганди, посилювався політико-ідеологічний вплив на громадське об'єднання (Олянич, 2013: 2).

Українське товариство Червоного Хреста протягом визначеного етапу організувало тисячі безкоштовних їдалень для бідних, надавало населенню мільйони продовольчих пайків. Уже в 1930-х рр. УЧХ мало у своїй власності 119 медичних, 206 профілактичних і дитячих закладів, четверту частину всіх протитуберкульозних диспансерів, 36 оздоровчих установ, 800 лазень, 300 фельдшерсько-акушерських пунктів, 400 аптек і магазинів санітарії та гігієни. Разом із комсомольцями члени товариства збирали кошти, організували ремонтні роботи, брали участь в облаштуванні дитячих установ (Добров, Грідіна, Касьянова, 2011), надавали допомогу біженцям, інвалідам, дітям-сиротам, опікувалися створенням шпиталів, пунктів харчування, санітарною освітою серед населення.

Характерною ознакою діяльності УЧХ протягом визначеного етапу стало обмеження безпосередньої оперативної комунікації УЧХ із національними товариствами Червоного Хреста європейських країн, повернення багатьох місій на батьківщину, зосередження на внутрішніх санітарно-медичних проблемах.

І хоча Червоний Хрест на початку 1920-х рр. намагався зберегти власну незалежність від компартійних органів, боротьба була нерівною і закінчилася встановленням жорсткого контролю за товариством із боку влади. Від рішень партійних функціонерів залежало проведення всіх кампаній, які організувало товариство. Особливо постраждало товариство під час репресій 1930-х рр.

Третій етап (1936–1939). Основним документом визначеного етапу, що регулював надання допомоги дітям, була спільна постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про ліквідацію дитячої без-

притульності і бездоглядності» від 31 травня 1935 р., яка ліквідувала комісії у справах неповнолітніх, а боротьбу з бездоглядністю дітей поклала на спеціальні секції місцевих Рад великих міст і дитячі кімнати при відділах міліції, визначила дитячі заклади, що організовували боротьбу з дитячою безпритульністю (ізолятори, трудові колонії, приймальники-розподільники).

У цей період припинилася діяльність громадського товариства «Друзі дітей» і була обмежена робота Червоного Хреста як товариства. Це було зумовлене намаганням держави взяти під свій контроль всі сфери життя суспільства, зміною освітньої парадигми, яка перейшла від ставлення до дитини як цінності до сприйняття її як члена суспільства. Це призвело до обмежень індивідуальних форм просвітницької та соціальної роботи громадськості з дітьми, натомість сприяло поширенню колективних форм діяльності.

Зокрема, обмеження діяльності УЧХ припадає на лютий 1939 р., коли припиняється виконання Товариством військово-оборонних завдань і за наказом РНК УРСР більшість його медичних, лікувально-профілактичних, господарсько-комерційних установ і закладів Військово-санітарної служби (ВСС) Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) передається органам охорони здоров'я та іншим комісаріатам держави (Литовченко, 2006).

Висновки. Отже, етапами діяльності товариств допомоги дітям досліджуваного періоду були: *перший етап* (1918–1921/22) – виникнення громадських товариств, робота яких спрямовувалася на надання різнобічної допомоги дітям; *другий етап* (1922–1935) – етап активної діяльності товариств із забезпечення соціальних, освітніх і культурних потреб дітей; *третьій етап* (1935–1939) – етап ліквідації й обмеження діяльності товариств допомоги дітям. Розв'язанням соціальних, культурних та освітніх проблем дітей займалися різні комісії, фонди, товариства і комітети, діяльність яких спрямовувалася на утримання дитячих установ, проведення оздоровчої, сільськогосподарської кампаній; надання відділам народної освіти дотацій; організацію харчування дітей; їх реевакуацію; надання індивідуальної допомоги; патрунування; працевлаштування підлітків тощо. Про розмах діяльності товариств свідчить велика кількість їх осередків по різних областях України, і, незважаючи на труднощі, з якими вони стикалися, можна стверджувати, що їхня робота була доволі ефективною (відбулося скорочення кількості безпритульних і зростання кількості дітей, які були охоплені опікою та захистом).

Наша робота не вичерпує всіх аспектів дослідження. Перспективним є аналіз діяльності сучасних товариств із надання допомоги дітям, а також вивчення історії розвитку громадських товариств в Україні та світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грибан О. Г. Діяльність Українського товариства Червоного Хреста (20–30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Київ, 2015. 22 с.
2. Добров П., Грідіна І., Касьянова Н. Боротьба з дитячою безпритульністю в перші післявоєнні роки (на прикладі Донбасу). Донецьк : Донбас, 2011. 203 с.
3. Звіт про діяльність Губернського колектора № 2 для дітей правопорушників і 1-го дитячого містечка, резолюція по доповідям Центральної комісії допомоги дітям, про боротьбу з дитячою безпритульністю та роботу осередків «Друзі дітей». ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 150. Оп. 1. Спр. 365. Арк. 82, 1924.
4. Звіти Одокрпомдета. ДАОО. Ф. 701. Оп. 1. Спр. 213а. Арк. 133, 1924.
5. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Одеса, 2002.
6. Литовченко Т. А. Військово-оборонна діяльність Українського товариства Червоного Хреста у 1918–1939 роках : дис. ... канд. істор. наук : 22.02.22. Київ, 2006.
7. Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія та практика. Харків : ФОРМ Бровін О. В., 2015.
8. Матеріали II Всеукраїнського і I Харківського обласного з'їздів товариства та пленумів обкому. ДАХО. Ф. 1493. Оп. 1. Спр. 256. Арк. 158, 1932–1935.
9. Мовчан О. М. Комітети селянської взаємодопомоги. Енциклопедія історії України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2007. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Komitety_selyanskoi_dopomogy.
10. Олянич Л. В. Діяльність товариства «Друзі дітей» у 20–30 роках ХХ століття. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 48. С. 126–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_ist_2013_48_26.
11. Петришина Л., Юрій А. До історії створення першого державного показового дитячого містечка в Одесі. *Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи*. Одеса : Юридична література, 2001. С. 191–197.
12. Постанова, розпорядження, циркуляри й інструкції Всеукраїнського центрального правління та Харківського облкому товариства. Копії. ДАХО. Ф. 1493. Оп. 3. Спр. 66. Арк. 30, 1935.
13. Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР: Постанова ВУЦВК й РНК УСРР 23 листопада 1927 р. *Збірник Указонень і Розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. № 66. 1927. 247 с.

14. Протоколи засідань, звіти і плани роботи Райкомісії. ДАХО. Ф. 5440. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 205, 1925.
15. Стінограми доповідей, зроблених на засіданнях президії губвиконкому. ДАХО. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 2067. Арк. 355, 1924–1925.
16. Циркуляри, інструкції, розпорядження та протоколи засідань Всеукраїнської наради губернських комісій допомоги дітям, пленуму ЦК помдета, Президії Харківського гундопдиту та губвиконбюро осередків «Друзі дітей» з питань покращення роботи у боротьбі з дитячою безпритульністю. ДАХО. Ф. 5440. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 277, 1924–1925.

REFERENCES

- Gryban O. G. *Diyal'nist' Ukrayins'kogo tovaristva Chervonogo Khresta (20–30-ti roki KhKh st.)* [The activity of Ukrainian Red Cross Society (20–30s of the 20th century)]. Kyiv, 2015. 22 p. [in Ukrainian].
- Dobrov P., Gridina I., Kas'yanova N. *Borot'ba z dityachoyu bezpritul'nistyu v pershi pislyavoyenni roki (na prikladi Donbasu)* [Fighting child homelessness in the first postwar years (on the example of Donbass)]. Donetsk: Donbass, 2011. 203 p. [in Ukrainian].
- Zvit pro diyal'nist' Guberns'kogo kolektora № 2 dlya ditej pravoporushnikov i 1-go dityachogo mistechka, rezolyucziya po dopovidyam Czentral'noyi komisiyi dopomogi dityam, pro borot'bu z dityachoyu bezpritul'nistyu ta robotu oseredkiv "Druzi ditej". DAOO (Derzhavnij arkhiv Odes'koyi oblasti). F. 150. Op. 1. Spr. 365. Ark. 82. [Report on the activities of the Provincial Collector № 2 for Children-Offenders and the First Children's Village, a resolution on the reports of the Central Commission for Assistance to Children on fighting child homelessness and the work of centers of "Children's Friends". SAOR (State Archive of Odessa Region). F. 150. Description 1. Case 365. Ark. 82], 1924. [in Ukrainian].
- Zviti Odokrpomdeta. DAOO. F. 701. Op. 1. Spr. 213a. Ark. 133. [Odokrpomdet reports. SAOR. F. 701. Description 1. Case 213a. Ark. 133], 1924. [in Russian].
- Zinchenko A. *Dityacha bezpritul'nist' v radyans'kij Ukraini v 20-kh – pershij polovini 30-kh rokiv XX stolittya: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01*. [Child homelessness in Soviet Ukraine in the 1920s – the first half of the 1930s] (DSc thesis abstract: 07.00.01) Odessa, 2002. [in Ukrainian].
- Litovchenko T. A. *Vijs'kovo-oboronna diyal'nist' Ukrayins'kogo tovaristva Chervonogo Khresta u 1918–1939 rokakh: dis. ... kand. ist. nauk: 22.02.22*. [Military defense activities of Ukrainian Red Cross Society in the years 1918–1939] (PhD thesis: 22.02.22). Kyiv, 2006. [in Ukrainian].
- Luparenko S. *Pitannya ditinstva u vitchiznyanij pedagogiczi XX stolittya: teoriya ta praktika*. Kharkiv: FOP Brovin O. V. [The issue of childhood in Ukrainian pedagogy of the 20th century: theory and practise. Kharkiv: FOP Brovin O. V.], 2015. [in Ukrainian].
- Materiali II Vseukrayins'kogo i I Kharkivs'kogo oblasnogo z'yizdiv tovaristva ta plenumiv obkomu. DAKhO. F. 1493. Op. 1. Spr. 256. Ark. 158. [Materials of II All-Ukrainian and I Kharkiv regional congresses of society and plenums of regional committee. SAKhR. F. 1493. Description 1. Case 256. Ark. 158], 1932–1935. [in Ukrainian].
- Movchan O. M. *Komiteti selyans'koyi vzayemodopomogi*. Encyklopediya istoriyi Ukraini. Institut istoriyi Ukraini. Kiyiv: Naukova dumka. [Committees of Peasant Relief. Encyclopedia of Ukrainian History. Institute of History of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 2007. [in Ukrainian]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Komitety_selyanskoj_dopomogy
- Olyanich L. V. *Diyal'nist' tovaristva "Druzi ditej" u 20–30 rokakh XX stolittya. Zbirnik naukovikh prac' Kharkivs'kogo naczional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. "Istoriya ta geografiya"*, 2013. S. 126–128. [Activities of the Friends of Children Society in the 20–30s of the 20th Century. *Collection of scientific works of Kharkov National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. "History and Geography"*], 2013. P. 126–128. [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2013_48_26.
- Petrishina L., Yuriy A. *Do istoriyi stvorenniya pershogo derzhavnogo pokazovogo dityachogo mistechka v Odesi. Okhorona ditinstva. Dityache pravo: teoriya, dosvid, perspektivi*. Odesa: Yuridichna literature. [To the history of the creation of the first state children's playground in Odessa. *Childhood protection. Children's law: theory, experience, perspectives*]. Odessa: Legal Literature, 2001. P. 191–197. [in Ukrainian].
- Postanova, rozporjadzhennya, czirkulyari j instrukcziyi Vseukrayins'kogo czentral'nogo pravlinnya ta Kharkivs'kogo oblkomu tovaristva. Kopiyi. DAKhO. F. 1493. Op. 3. Spr. 66. Ark. 30. [Resolution, Ordinances, Circulars and Instructions of the All-Ukrainian Central Government and the Kharkov Regional Association. Copies. SAKhR. F. 1493. Description 3. Case 66. Ark. 30], 1935. [in Ukrainian].
- Pro zakhodi borot'bi z dityachoyu bezpritul'nistyu v USRR: Postanova VUCzVK j RNK USRR 23 listopada 1927 r. *Zbirnik Uzakonen' i Rozporjadzen' robitnicho-selyans'kogo uryadu Ukraini*. № 66. [On the Measures of Combating Child Homelessness in the USSR: Resolution of the All-Russian Central Executive Committee and the RNA of the Ukrainian SSR on November 23], 1927. [in Ukrainian].
- Protokoli zasidan', zviti i plani roboti Rajkomisiyi. DAKhO. F. 5440. Op. 1. Spr. 3. Ark. 205. [Minutes of meetings, reports and work plans of the District Commission. SAKhR. F. 5440. Description 1. Case 3. Ark. 205], 1925. [in Ukrainian].
- Stinogrami dopovidej, зробlenikh na zasidanniyakh prezidiyi gubvikonkomu. DAKhO. F. 203. Op. 1. Spr. 2067. Ark. 355. [Transcripts of reports made at meetings of the Executive Committee Presidium. SAKhR. F. 203. Description 1. Case 2067. Ark. 355], 1924–1925. [in Ukrainian].
- Czirkulyari, instrukcziyi, rozporjadzhennya ta protokoli zasidan' Vseukrayins'koyi naradi guberns'kikh komisij dopomogi dityam, plenumu CzK pomdeta, Prezidiyi Kharkivs'kogo gundopditu ta gubvikonbyuro oseredkiv "Druzi ditej" z pitan' pokrashhennya roboti u borot'bi z dityachoyu bezpritul'ni'styu. DAKhO. F. 5440. Op. 1. Spr. 1. Ark. 277. [Circulars, Instructions, Orders and Minutes of the Ukrainian Meeting of Provincial Commissions for Aid to Children, Plenum of the Central Committee of the Pometa, the Presidium of the Kharkiv center of humanitarian aid for children and the gubernatorial bureau of the "Friends of Children" centers on improving work in combating child homelessness. SAKhR. F. 5440. Description 1. Case 1. Ark. 277], 1924–1925. [in Ukrainian].